

## SOCIALDEMOKRACIJA, SINDIKATI, KORPORATIVIZEM?\*

Urban Vehovar

*Prispevek izhaja iz predpostavke, da predstavlja močno delavsko gibanje (t.j. močna socialdemokracija in enotno sindikalno gibanje) ugoden predpogoj vzpostavitve korporativističnih razmerij. Preverjanje te predpostavke v slovenskih razmerah kaže, da na Slovenskem nimamo opraviti z močno socialdemokracijo, niti z enotnim sindikalnim gibanjem, ker je prevladujoči družbeni razcep prej kulturno-vrednotne kot interesne narave. Ta razcep opredeljuje tako politične stranke, med njimi obe nasprotujoči si socialdemokratski stranki, kot tudi obe dominantni nasprotujoči si sindikalni centrali.*

socialdemokracija, sindikati, družbeni razcepi, lobiranje, srednje močni in močni korporativizem

*The starting point of the analysis is the hypothesis that a strong labour movement (i.e. a strong social democratic party and a unitary trade union movement) represents a favourable condition for the establishment of corporatist relations. As far as Slovenia is concerned Slovenian social democratic parties are neither strong, nor is Slovenian trade union movement unitary, because the dominant social cleavage is more of a cultural-value than of an interest nature. This cleavage determines the position of political parties, including the two opposing social democratic parties, as well as the two dominant opposing trade union confederations.*

social democracy, trade unions, social cleavages, lobbying, medium strong corporatism, strong corporatism

Po Lehmbbruchovi opredelitvi oblik korporativizma so države, za katere je značilen *srednje močni korporativizem* Irska, Belgija, Zahodna Nemčija, Danska, Finska in Švica (le-ta kot mejni primer), tiste, za katere je značilen *močni korporativizem*<sup>1</sup> pa Avstrija, Švedska, Norveška in Nizozemska (Lehmbbruch, 1988: 66). Obenem je mogoče nekaj najbolj korporativističnih držav, tj. Avstrijo, Švedsko, Norveško, Dansko in Belgijo, uvrstiti med tiste države, za katere je značilna najvišja stopnja mobilizacije delavskega razreda in najbolj trajna in neprekinjena vlada levičarskih (tj. socialdemokratskih, op.a.) strank (Cameron, 1988: 147). Cameron sklepa, da je zaradi tega težko ločiti učinke korporativizma in levičarstva (ibidem). K temu je treba dodati še to, da so med tistimi družbenimi sistemi, ki so iz ekonomske krize 80. let izšli z najnižjo stopnjo nezaposlenosti

---

\* Zahvaljujem se prof. Veljku Rusu, ki je spodbujal in finančno podprl moja prva politično-sociološka razmišljanja o družbenih razcepih na Slovenskem. Rezultat teh razmišljanj predstavlja pričujoči tekst. Za kritične pripombe k osnutkom tega teksta se zahvaljujem vsem članom raziskovalne skupine, še posebej Franetu Adamu in Miroslavu Stanojeviću.

tistimi družbenimi sistemi, ki so iz ekonomske krize 80. let izšli z najnižjo stopnjo nezaposlenosti trije, t.j. Avstrija, Norveška in Švedska (cf. Cameron, 1988: 143), ki so primerljivi s Slovenijo vsaj po svoji velikosti.

Kaže torej, da so bili majhni družbeni sistemi, v katerih je naji močno delavsko gibanje, močan ali srednje močan korporativizem in relativno trajne levičarske vlade, uspešni pri premagovanju kriznih razmer v katerih so se konec 70. let znašle razvite kapitalistične družbe Zahoda. Zato daje razmislek o razmerah, v katerih se trenutno nahaja Slovenija, kot o kriznih razmerah, osnovo za primerjavo moči delavskega gibanja na Slovenskem z močjo delavskega gibanja zgoraj omenjenih družb. Posledično omogoča obravnavo moči slovenskega delavskega gibanja kot spremenljivke, ki lahko ugodno vpliva na sam proces trojne tranzicije (Offe) in oblikovanje korporativističnih razmerij na Slovenskem.

Predpostavka tega teksta je, da obstoj močnega delavskega gibanja omogoča in bistveno olajšuje oblikovanje močnega korporativizma, ni pa tista spremenljivka, ki bi določala ali onemogočala vzpostavo korporativističnih razmerij kot takšnih. Če na Slovenskem nimamo opraviti z močnim delavskim gibanjem, potem moramo razpravljati o verjetnosti nastanka ene od šibkejših oblik korporativizma.<sup>2</sup>

V obravnavi bom izhajal iz opredelitve po kateri predstavljajo temeljni vir moči delavskega gibanja oz. "prejemnikov mezd" centralizirani sindikati in enotna politična stranka (Korpi, 1978: 318). Najprej bom obravnaval vire (ne)moči slovenske socialdemokracije, nato pa slovenske krovne sindikalne organizacije in na Slovenskem vzpostavljena korporativistična razmerja. Po Cameronovi opredelitvi moči delavskega gibanja se povezavi sindikalizma in korporativizma namreč ni mogoče izogniti. Močno delavsko gibanje s centraliziranimi sindikalnimi organizacijami tako že po definiciji predpostavlja vzpostavitev korporativističnih razmerij. Da je ravnoteže moči med delom in kapitalom pogoj vzpostavitve razmerij, ki omogočajo nastanek stabilnih korporativističnih aranžmajev, kažejo primeri nordijskih držav in Avstrije, ki v tem tekstu predstavljajo ključno točko komparacije s Slovenijo (kar zadeva Švedsko in nordijske države cf. Kjellberg, 1992 in Fulcher, 1988, kar zadeva Avstrijo pa Traxler, 1988).

Pri opredeljevanju slovenskih političnih strank in krovnih sindikalnih organizacij bom izhajal iz predpostavke, da lahko morebitna različnost ali identičnost razcepov, na podlagi katerih se tvorijo prve ali druge, vpliva na možnosti in učinkovitost povezav med političnimi strankami in sindikati. V grobem velja, da predstavljata temeljna razcepa na politični ravni razcep na podlagi različnih interesov, ki temeljijo na različnih vlogah v produkcijskem procesu<sup>3</sup>, in razcep, ki temelji na različnih kulturno-vrednotnih usmeritvah (cf. Lipset, Rokkan: 1967). Na ekonomski ravni imamo opraviti z razcepi, ki izhajajo iz različnih vlog v produkcijskem procesu<sup>4</sup> in potemtakem z razcepi, ki so že po definiciji interesnega značaja. Zato moramo opredeliti temeljne razcepe, na podlagi katerih so se tvorile slovenske politične stranke in sindikalne organizacije ter njihove posledice, ki zadevajo uveljavljanje vpliva in interesov sindikalnih organizacij na Slovenskem. Vprašanje je, če in v kolikšni meri lahko razlikujoči se ali podobni si kulturno-vrednotni in interesni razcepi vplivajo na možnosti medsebojnega povezovanja ali nasprotovanja različnih strank in sindikalnih organizacij, in kakšna je narava njihovih medsebojnih odnosov ali nasprotovanj.

## SOCIALDEMOKRACIJA NA SLOVENSKEM

### Družbeni razcepi v postsocialističnih družbah

Obstajata vsaj dve opredelitvi političnega prostora postsocialističnih družb, ki si deloma nasprotujeta in se deloma dopolnjujeta. Po eni od obeh opredelitev lahko temeljni razcep srednjeevropskih družb v tranziciji ponazorimo s kombinacijo dveh osi, osi liberalno-kozmpolitske politike nasproti avtoritarno-partikularistični politiki, in osi spontane tržne alokacije nasproti politični redistribuciji (Kitschelt, 1992: 16-19). Liberalno-tržna in avtoritarno-redistributivna opcija naj bi bili temeljni opciji možnega političnega opredeljevanja v družbah v tranziciji. Tako naj bi bilo mogoče vse važnejše srednjeevropske politične stranke umestiti na os, ki se razteza od liberalno-tržnega k avtoritarno-redistribucijskemu. Ker se socialna demokracija srednjeevropskih tranzicijskih družb nahaja v liberalno-redistribucijskem kvadrantu, je izginjevanje tradicionalne srednjeevropske levice potemtakem vkoreninjeno v naravi politično-ekonomske tranzicije, s katero se bodo postkomunistične dežele soočale v naslednjih desetletjih.<sup>5</sup>

Po drugi od teorij imamo v srednjeevropskem političnem prostoru opravi s tremi političnimi tendencami, z buržuazno-liberalno, populistično in socialnodemokratsko-korporativistično (Ost, 1993: 475-477). Kar je problematično je, da nobene od teh tendenc - v obliki, ki jo dobivajo v postsocialističnih družbah in njim pripadajočih političnih sistemih - ni mogoče opredeliti na podlagi ekonomskih interesov ali političnih doktrin, pač pa jih lahko v prvi vrsti opredelimo na podlagi identitet oz. kulturnih vzorcev (tj. kulturno-vrednotnih usmeritev). Moderni politični konflikti namreč v veliki meri temeljijo na političnem opredeljevanju posameznikov, ki je usklajeno z njihovo vlogo v produkcijskem procesu in šele nato na opredeljevanju, ki je stvar identitete oz. različnih kulturnih vzorcev. Dodaten problem teh družb je v mešanju vseh treh političnih tendenc. Temeljne zahteve, ki jih pred postsocialistične družbe postavlja izkušnja s polpreteklo ekonomsko (in politično) ureditvijo in zahteve, ki jih pred elite teh družb postavlja ti. Zahod, so zahteve po ekonomskih in političnih reformah. Zato se vse politične struje teh družb strinjajo z določeno obliko ekonomskih in političnih reform, ne glede na svoja doktrinarna načela. Prav tako pa politične elite teh družb ne morejo mimo zahtev populacije, ki so pogosto v nasprotju z načeli liberalne demokracije in ovirajo razvoj prostega trga, ker te elite k temu sili sama politično-ekonomsko-socialna realnost. Po tej teoriji je vzrok nastale doktrinarne zmede (ki je s stališča razumevanja dogajanj, ki je lastno liberalnim demokracijam Zahoda, domala nerazumljiva) v šibkih osnovah za politično in ekonomsko modernizacijo postsocialističnih družb, ki jih lahko predstavljajo samo razmeroma razvite institucije civilne družbe (cf. Offe, 1991). Dodaten problem je v odsotnosti izkušnje s političnim, ki je lastna domala vsem postsocialističnim družbam in, posledično, zelo nizka stopnja politične kulture in razumevanja političnih dogajanj ter delovanja političnega sistema v celoti.

Vsekakor je o razcepu, ki dominira v družbah v tranziciji, privlačno razmišljati tudi v okviru teorije o politični modernizaciji in tako vzpostaviti nek sorazmerno enoten model razmišljanja o zgodnjih fazah politične modernizacije teh družb. Kitschelt npr. meni, da so "(v) poznem devet-

najstem stoletju... strankarske sisteme Zahoda predstavljale iste konfiguracije kot jih lahko pokomunistični strankarski sistemi dosegajo zdaj". Na eni strani naj bi bile prevladujoče liberalne stranke devetnajstega stoletja, ki so bile sekularne in kozmopolitske in so zagovarjale tržno alokacijo, na drugi strani pa konzervativni nacionalisti, ki so se nagibali k veri in paternalizmu in prostemu trgu niso zaupali.

## Družbeni razcepi na Slovenskem

Družbeni razcepi na Slovenskem se kažejo v obliki *kulturnega razcepa* (cf. Vehovar, 1992: 85-87), *razcepa med staro in novo elito* in *razcepa med tistimi, ki v procesu tranzicije dobivajo in tistimi, ki v tem procesu izgubljajo (winners in losers)* (Adam, 1994: 89-90).<sup>6</sup> Prvi je zbir treh razcepov, razcepa med sekulariziranim in nesekulariziranim polom družbe, razcepa med polom družbe, ki živi v mestih in tistim polom, ki živi na vasi, ter razcepa med industrializiranim in ruralnim polom družbe. Prvi razcep lahko opredelimo z vrednotami individualizma, hedonizma in kozmopolitizma, nasproti vrednotam kolektivizma, askeze in poudarjanju nacionalnega. Ta razcep je v največji meri odraz dosežene stopnje modernizacije slovenske družbe v celoti. Drugi razcep, razcep med staro in novo elito, loči tiste družbene elite (politične, ekonomske in kulturne), ki so nastale razmeroma daleč pred začetkom procesa tranzicije, od tistih elit, ki so nastale tik pred njim in po njem. Če je prvi razcep predvsem odraz nasprotujočih se kulturnih vzorcev, sta drugi in tretji interesne narave, kar pomeni, da temeljita predvsem na interesu po obvladovanju političnih in ekonomskih virov družbene moči. Vendar to še ne pomeni, da kulturno povsem ali v veliki meri izključujeta.

Vsi trije temeljni razcepi se v dobršni meri prekrivajo. Potemtakem imamo na Slovenskem opraviti z dvema opcijama (politične) pripadnosti, ki se medsebojno izključujeta in zaradi tega izključujeta možnost umirjanja stopnje identifikacije in intenzitete konfliktov (cf. Lijphart, 1992: 76-87). Zato je boljše, da govorimo o različnih vidikih enega samega razcepa oz. o odražanju tega razcepa na več nivojih (na nivoju vrednot, na nivoju elit, na nivoju položaja posameznika v procesu alokacije virov moči). Zelo verjetno je, na primer, da se bo posameznik, ki v procesu tranzicije pridobiva, politično opredeljeval za stare elite, da bo živel v mestu, bil ateist in zaposlen v kakšni od dejavnosti sekundarnega sektorja ali pa v državni službi. Vsekakor pa zahteva dihotomija, s katero imamo opraviti na Slovenskem, primerjavo z družbami v tranziciji in natančnejšo teoretsko in pojmovno opredelitev obeh družbenih polov.

## Umestitev slovenskih političnih strank

Kar zadeva dogajanje na Slovenskem je, po mojem mnenju, potrebno upoštevati obe zgoraj orisani teoriji. Teoretske opredelitve prve od teorij je potrebno združiti z realizmom druge in to tako, da - navkljub številnim podobnostim - upoštevamo specifične ekonomskega in političnega razvoja Slovenije.

Slovenske politične stranke lahko vsaj hipotetično (zaradi odsotnosti natančnejših empiričnih podatkov) umestimo na osi, kot jo opredeljuje prva teorija in postavimo hipotezo, da je ključni razcep, s katerim imamo opraviti v deželah v tranziciji, razcep med specifičnima oblikama "liberalnega" in "konservativnega", katerega narava *spominja* na politične razcepe iz zgodnjih faz (politične) modernizacije Zahodne Evrope. Glede na obstoječe družbene razcepe je slovenskemu "liberalizmu" in "liberalcem" lastno opredeljevanje za vrednote individualizma, hedonizma in kozmopolitizma<sup>7</sup>, opredeljevanje za stare (politične) elite in ugoden položaj v procesu tranzicije. Na drugi strani pa je za slovenski "konservativizem" in "konservativce" značilno opredeljevanje za vrednote kolektivizma, askeze in nacionalnega, opredeljevanje za nove (politične) elite in neugoden položaj v procesu tranzicije. Glede na to opredelitev sta pomembnejša predstavnika liberalnega tabora slovenske politike LDS in ZLSD, pomembnejši predstavniki konservativnega pa SKD, SLS in SDSS.<sup>8</sup>

Slovenski liberalizem, konservativizem in socialdemokracijo moramo obravnavati kot specifične in njihovo specifičnost pripisati procesu modernizacije, ki se je odvijala na Slovenskem v zadnjih petdesetih letih, in še prej. Strukturni dejavniki oz. dostopni statistični podatki (slojevska struktura slovenskih političnih strank) namreč kažejo, da obstajajo med dominantnima političnima taboroma (tj. med taborom liberalcev in taborom konservativcev) razlike v slojevski sestavi volilnih teles, ki pa jih ne moremo pripisati različnim vlogam v produkcijskem procesu (Vehovar, 1993). Prav tako (še) nimamo opraviti z nosilci kapitala in znanj, ki bi tvorili volilno telo liberalnega (ali konservativnega) tabora. Obenem se za slovenske konservativne stranke odloča nesorazmerno velik delež ruralne in nižje kvalificirane populacije. Posebno vprašanje je, koliko je slovenski konservativni tabor tudi populističen in nacionalističen, glede na slovenski konservativizem, ki je vezan predvsem na zemljo, tradicijo, Cerkev in narod, ob hkratni odsotnosti višjih slojev in profesionalnih elit, ki bi pomenile težo v številu in kakovosti konservativnega volilnega telesa in njemu pripadajočih elit. Od slovenskih (konservativnih) strank ima jasno opredeljeno volilno telo le SLS (to so v veliki meri kmetje) in bi morali SLS potemtakem uvrstiti med stranke, ki so nastale zaradi konflikta na trgu dobrin, torej za kmetjsko stranko. Vendar njeno izrazito nacionalno opredeljevanje, njeno opredeljevanje za slovensko tradicijo in tisto, kar naj bi bilo tradicionalno slovensko, ter taborsko jasno opredeljevanje njene (politične) elite in njenega položaja v procesu tranzicije, prevladujeta nad njeno določenostjo s konfliktom na trgu dobrin.

## Opredelitev virov moči slovenskih političnih elit

Spoznavno plodna in za razumevanje političnih razcepov na Slovenskem olajšujoča je opredelitev pripadnosti obema taboroma glede na elitam dostopne vire moči. Kitschelt je postavil hipotezo, da bodo posamezniki in skupine, ki bodo svoja znanja in vire moči, pridobljene pred samo tranzicijo, uspešno pretvorili v uporabne vire kapitalistične tržne ekonomije, podpirali stranke z liberalno-tržnimi pogledi. To hipotezo je mogoče uporabiti tako za oceno volilnih odločitev posameznikov, kot tudi na njeni podlagi oceniti uspeh posameznih elit (političnih strank) in iz tega izhajajoč konfliktni potencial. Kitschelt loči dva tipa uporabnih virov. Prvi so viri in sposobnosti, ki izhajajo iz položajev in služb, ki so jih posamezniki zasedali v stari politični ureditvi. Gre

za organizacijska znanja, tj. za poznavanje načinov participacije v stratificiranih mrežah komuniciranja, trgovanja in izmenjav z drugimi pomembnimi nosilci položajev. Drugi vir so *trajna poklicna znanja*, tj. različne vrste teoretičnih znanj ali tehnik reševanja problemov, ki jih daje visoka izobrazba (Kitschelt, 1992: 21-26). Naštetim virom je potrebno dodati še obvladovanje prostorske infrastrukture, človeških virov in finančnih sredstev. V tem primeru lahko govorimo o *infrastrukturnih virih*.

Kar zadeva slovenske politične stranke velja, da sta imeli LDS in ZLSD veliko prednost pred ostalimi slovenskimi političnimi strankami, ker sta na samem začetku tranzicije obvladovali vse tri vire moči, ki imajo težo v liberalno-demokratski politični ureditvi in, kar je še pomembneje, v kapitalistični tržni ekonomiji. Ti viri, prenešeni v novo politično in ekonomsko ureditev, so povod konfliktov, ki jih sprožajo politične elite ti. loserjev. Politične (in sindikalne) elite loserjev oz. slovenske konservativne elite so te vire označevale in jih še označujejo z "rdečimi direktorji", "udbomafijo", "zarotami" in podobnim.

## Socialdemokracija na Slovenskem?

Kar zadeva slovenski liberalizem in konservativizem, predstavljata obe slovenski socialdemokratski stranki poseben problem, ker ju je težko umestiti v eno ali drugo shemo, če liberalizem in konservativizem razumemo v modernem smislu besede. V tem primeru bi morali obe socialdemokratski stranki obravnavati kot tretji tabor slovenske politike in ne kot dve enoti slovenske socialdemokracije.

Odsotnost relativno močne socialdemokracije na Slovenskem lahko pripišemo naslednjim vzrokom:

1. osnovni razcep predstavlja razcep med liberalnim in konservativnim taborom slovenske družbe, ki je posledica specifične modernizacije slovenske družbe:
  - a) stopnja politične modernizacije slovenske družbe je (bila) nizka, tj. temelj politične identifikacije Slovencev in Slovenek lažje razložimo s kulturnimi vzorci kot pa z interesi, kar je posledica relativno nizke povojne in predvojne stopnje modernizacije slovenskega ekonomskega in političnega prostora;
  - b) kar zadeva povojno fazo (politične) modernizacije slovenske družbe (od leta 1945 do leta 1990), je bilo zanjo značilno specifično oblikovanje (strukture) slovenske družbe in, kar je pomembneje, oblikovanje specifične ideologije "delavskega gibanja", ki je onemogočalo tvorbo modernega pojmovanja socialdemokracije in sploh obstoj socialdemokracije, ali katerekoli avtonomne politične stranke ali akterja;
2. potencialni socialdemokratski tabor slovenske politike je ostro ideološko razdeljen: sestavlja ga socialdemokraciji liberalnega in konservativnega tabora;
3. tako socialdemokratska stranka liberalnega tabora (ZLSD) kot socialdemokratska stranka konservativnega tabora (SDSS) nista "pravi" socialdemokratski stranki: prva ne uspeva izgraditi svojega imagea prenovljene bivše monopolne stranke in je nesposobna odkritega soočenja s sabo in svojo preteklostjo, obenem pa ne zmore tvorbe lastne podobe, ki bi jo na političnem trgu

dobro prodala, druga je stranka, ki se utemeljuje na antipolitičnem sentimentu, populizmu in zaostrovanju razmerij med obema političnima taboroma na podlagi gesel, ki imajo predvsem ideološko-propagandni naboj;

4. ZLSD kot socialdemokratska stranka liberalnega tabora spada med stare elite in ima zaradi tega privilegiran položaj v procesu tranzicije in - posledično - v produkcijskem procesu, kar je v ostrem nasprotju z njeno politično doktrino ter interesi in hipotetično politično pripadnostjo njej pripadajočega hipotetičnega volilnega telesa;

5. raven politične kulture slovenskih političnih elit je nizka, kar pomeni, da le stežka tvorijo kompromisne odločitve in se zanje tudi odločajo, medtem ko socialdemokratska politična opcija temelji na interesnem, ki je primerno za dogovarjanje in oblikovanje kompromisov.

Konflikt med obema dominantnima taboroma slovenske politike je torej mogoče razumeti kot konflikt, ki zadeva opredelitev za določeno obliko modernizacije slovenske družbe. Je tudi in predvsem interesni konflikt, vendar ne interesni konflikt na ravni različnih vlog posameznikov v produkcijskem procesu in njihovega političnega združevanja v pripadajoče stranke, temveč konflikt na ravni boja celote dveh elit političnih in družbenih taborov, ki želita vplivati na procese redistribucije in realokacije premoženja celotne družbe. Obe slovenski socialdemokratski stranki pripadata nasprotnima političnima in družbenima taboroma, zato ne moremo govoriti o tem, da imamo na Slovenskem opraviti z enim od ključnih virov moči delavskega gibanja, tj. z relativno močno in enotno socialdemokratsko politično stranko.

## SINDIKATI NA SLOVENSKEM

### Opredelitev organizacijske moči delavskega gibanja

V nadaljevanju obravnave bom izhajal iz Cameronove opredelitve organizacijske moči in področij delovanja delavskega gibanja (Cameron, 1988: 164-165).<sup>9</sup> Cameron navaja naslednje dejavnike:

1. obseg sindikalnega članstva glede na velikost celotne delovne sile (gre za ti. sindikalno gostoto, op.a.);
2. organizacijska struktura delavskega gibanja oz. enotnost ali fragmentiranost organiziranega dela (vstva) na ravni konfederacij, s kriterijem števila konfederacij in števila sindikatov, ki so povezani s konfederacijami (tukaj je najvišje uvrščena Avstrija, v kateri nad delavskim gibanjem prevladuje ena konfederacija, v katero je vključenih relativno malo industrijskih sindikatov, najnižjo uvrstitev pa dosega Francija, kjer delujejo številne konfederacije in številni sindikati);
3. moč konfederacij dela (vstva) v kolektivnem pogajanju, glede na to ali se konfederacija: (a) pred kolektivnimi pogajanjmi posvetuje s sindikati glede pogajanj o višini mezd, (b) sama sodeluje v kolektivnem pogajanju, (c) lahko da veto na dogovorjeno ureditev, in (d) nadzoruje razdeljevanje stavkovnih skladov in tako učinkovito nadzira sposobnost sindikatov, da organizirajo stavke;
4. obseg kolektivnega pogajanja, ki sega od omejevanja kolektivnih pogajanj pa vse do pogajanj s formalno vzpostavljenimi dogovori, ki veljajo za vse gospodarstvo, in

5. obstoj shem za delavsko participacijo pri odločanju (tj. obstoj Delavskih svetov oz. Svetov delavcev in sodelovanje predstavnikov zaposlenih v nadzornih odborih ter Upravnih odborih podjetij).

V obravnavi se bom natančneje ukvarjal le s prvima od naštetih dejavnikov, ostale bom obravnaval zgolj mimogrede. Kar zadeva sindikalno gostoto, imamo na Slovenskem opraviti, primerjalno, z visoko sindikalno gostoto (cf. Stanojevič, 1994). Problem je v tem, da število včlanjenih samo po sebi še ne pomeni moči delavskega gibanja. Iz raziskave javnega mnenja, ki sta jo izvedla Stanojevič in Omerzujeva (1994) namreč izhaja, da je slovensko delavstvo nezadovoljno s sindikati in njihovim delovanjem. Po drugi strani pa si slovensko delavstvo predstavlja funkcije sindikata kot izrazito primerne času tranzicije. Iz tega je mogoče sklepati, da je percepcija slovenskega delavstva v veliki meri odvisna od intenzitete konfliktov med posameznimi sindikalnimi centralami in načina njihovega delovanja. To nas vodi k obravnavi druge točke iz Cameronove opredelitve, k organizacijski strukturi delavskega gibanja.

Dejstvo je, da je slovensko sindikalno gibanje razklano, in da je temeljni razcep, ki deli slovenske sindikalne centrale, razcep med staro in novo sindikalno (in politično) elito (o tem več nekoliko kasneje). Dodaten dejavnik oteženega pogajalskega položaja konfederacij predstavljajo sindikati, ki sestavljajo same konfederacije. Sindikat kovinarjev in delavcev v elektro industriji predstavlja npr. več kot eno tretjino članstva Zveze svobodnih sindikatov Slovenije, del njegovega članstva pa se zaradi procesa prestrukturiranja gospodarstva nahaja v zelo težkem položaju. Niti niso usklajeni interesi sindikatov gospodarstva in negospodarstva.

Kar zadeva moč konfederacij v kolektivnem pogajanju, obseg kolektivnega pogajanja in obstoj shem delavske participacije pri odločanju velja, da konfederacije ne morejo zagotoviti nadzora nad stavkami, in da se omejujejo na sanacijo stavk (to jasno izhaja iz vseh izvedenih intervjujev), da je obseg kolektivnih pogajanj širok, vendar obstaja predvsem na formalni ravni, obenem pa vlada v njem ne igra vloge, ki bi pogajanja privedla nad raven formalnega (tudi to izhaja iz izvedenih intervjujev).<sup>10</sup> K temu velja prišteti še to, da privatizacija in lastninjenje še nista bili izvedeni, tako da ni jasen niti status delavcev niti lastnikov in s tem njihova vloga pri pogajanjih. Končno pa tudi sheme participacije, vsaj zaenkrat, obstajajo le na formalni ravni.

## **Dominantni razcep sindikalne scene na Slovenskem**

Razcep, ki dominira na slovenski sindikalni sceni in predstavlja točko organiziranja posameznih sindikalnih central, je razcep med staro in novo elito. Ta razcep je izrazito političen in se odraža v razhajajočih se mnenjih posameznih sindikalnih elit glede načel in modelov privatizacije (cf. intervjuji), ter v statusnih konfliktih ob štrajkih v posameznih podjetjih.<sup>11</sup>

Konflikti potekajo predvsem med dvema najmočnejšima sindikalnima centralama, tj. med Zvezo svobodnih sindikatov Slovenije (ZSSS) in Konfederacijo neodvisnih sindikatov Slovenije (KNSS). K politizaciji konfliktov med sindikalnimi centralami pripomore predvsem KNSS, ZSSS je glede



politizacije konfliktov v relativno pasivni vlogi, eliti ostalih konfederacij (tj. Konfederacije 90 (K'90) in Konfederacije sindikatov grafične in papirne industrije (PERGAM)) pa se v te konflikte ne vmešavata oz. uspevata zadržati pasivno vlogo. Pri tem ZSSS konfliktov, zaradi njene premoči v članstvu, kadrih in organizacijski infrastrukturi, ni potrebno sprožati, medtem ko jih KNSS sproža (tudi) zaradi mobilizacije novega članstva in medijev. Še enkrat velja poudariti, da iz javnomnenske raziskave Stanojeviča in Omerzujeve izhaja, da članstvo sindikatov in populacija nasploh ne odobrava konfliktov med sindikati, in da so interesi članstva izrazito neideološki (t.j. nepolitični). Politizacija konfliktov in rivalstvo obstajata predvsem med elitama obeh dominantnih sindikalnih central, od katerih je ZSSS v izraziti premoči. Zato je treba odgovoriti na vprašanje, od kod takšno nesorazmerje moči med ZSSS in KNSS.

ZSSS je imela (in jo še ima) veliko prednost pred ostalimi slovenskimi sindikalnimi centralami, ker je obvladovala in še obvladuje vse tri zgoraj opredeljene vire moči, ki jih je tudi prenesla v novo politično in ekonomsko ureditev. Tako na ravni organizacijskih znanj poseduje znanja in spretnosti vodenja organizacijske strukture sindikatov in sindikalne centrale v celoti, ter znanja in spretnosti komuniciranja in pogajanj z vodilnimi strukturami podjetij. Ta znanja in spretnosti je lahko izkoristila in jih izkorišča pri komuniciranju s predstavniki Gospodarske zbornice in države ob vzpostavitvi kolektivnih pogajanj in korporativističnih razmerij. Obenem gre za razmerja med elitami sindikata, podjetij in države, ki so si bile v preteklosti zaradi same organizacije celotne družbene strukture komunikacijsko in interesno blizu. Kar zadeva trajna poklicna znanja je ZSSS imela in ima vzpostavljeno pravno službo, ki ji slovenski sindikalisti pripisujejo zelo velik pomen, ko je govora o ciljih sindikalnega delovanja (cf. intervjuji), in ostale strokovne službe, ki sindikalni centrali omogočajo delovanje na nacionalni in mednarodni ravni. Kar zadeva infrastrukturne vire je ZSSS od vsega začetka razpolagala s prostori, kadri in finančnimi sredstvi, ki so ji omogočala ne le vzdrževanje prostorskega in kadrovskega potenciala, temveč tudi prvih dveh virov, tj. vzdrževanje organizacijske in strokovne (infra)strukture.

Na tem mestu je potrebno omeniti, da elita KNSS iz istih vzrokov napada tudi vodstvo sindikalnih central K'90 in PERGAM-a. Le-ti sta namreč izšli oz. sta se po ustanovnem kongresu Zveze svobodnih sindikatov Slovenije od ZSSS odcepili in, vsaj v osnovi, v podjetjih kjer delujeta ohranili njene (sedaj že bivše) vire moči. Zaradi majhnosti obeh omenjenih konfederacij in zaradi njunih elit, ki konfliktne vzorce reševanja med-sindikalnih razmerij zavračajo, se glavni konflikt odvija med ZSSS in KNSS. K odsotnosti konfliktov med manjšima centralama in KNSS pripomore tudi način organizacije obeh central: PERGAM je v bistvu panožni sindikat, ki obvladuje veliko večino delavstva zaposlenega v svoji panogi, tako da KNSS vanjo ne more vstopiti, ker se v panogi ne more organizirati kot omembe vreden dejavnik, K'90 pa deluje kot informacijski in organizacijski rele, ki nima pooblastil, ki bi vsebovala možnosti ideološkega interpretiranja nastalih konfliktov. Poleg tega je K'90 regionalna sindikalna centrala, tako da je že s samo prostorsko omejitvijo omejena tudi možnost srečevanja s predstavniki in organizacijsko strukturo KNSS.

Poleg enotne socialdemokratske stranke je enotno sindikalno gibanje drugi temeljni pogoj nastanka močnega delavskega gibanja na Slovenskem. Tudi tega ni. Vzrok odsotnosti enotnega sindikalnega gibanja, če zanemarimo odsotnost jasno opredeljenih statusov in položaja akterjev kolektivnih pogajanj, je v politizaciji razmerij med obema dominantnima konfederacijama. Ta razmerja blokirajo možnost enotnega nastopa delavstva in delavstvo - posredno - pasivizirajo. Od interesnega opredeljevanja, ki je lastnost interesnih združenj *par excellence*, prehajajo k opredeljevanju na osnovi kulturno-vrednotnih usmeritev.

## SOCIALDEMOKRACIJA IN SINDIKATI

Pred nadaljevanjem obravnave želim opredeliti naravo povezave obeh temeljnih virov moči delavskega gibanja, kot jo srečujemo v razvitih kapitalističnih družbah, da bi lahko izvedel sklep o naravi povezav obeh virov na Slovenskem in iz te narave izhajajoče posledice za moč slovenskega delavskega gibanja in korporativističnih razmerij.

Povezava stranke in sindikata je določujoča značilnost zahodnoevropskih socialdemokratskih strank. Nastala je iz potrebe po preseganju sindikatovih industrijskih in strankinih volilnih šibkosti. Socialdemokratska politika (tj. politika delavskega gibanja, op.a.) je produkt interakcije "političnega" in "industrijskega" krila, ki sledita različnim, toda prekrivajočim se ciljem (Taylor, 1993: 133-134). Zato sindikati podpirajo socialdemokratske stranke, da bi dosegli svoje specifične in splošne cilje, ki so negotovi, če socialdemokratska stranka ni voljena (electable) (ibidem: 149).

Po krizi sedemdesetih in osemdesetih let in po strukturnih spremembah, ki se dogajajo v svetovnem ekonomskem sistemu in so bistveno vplivale na spremembo industrijskih odnosov ter družbeno strukturo, je prišlo do upada vpliva sindikatov na socialdemokratske stranke. Taylor navaja štiri vzroke tega dogajanja: odkrita uporaba sindikalnega vpliva bi od socialdemokratskih strank odvrnila volilce, ki bi pojmovali socialdemokracijo kot izpostavo sindikatov; sindikati delujejo v skladu z demokratičnim etosom, ki omejuje odkrito uporabo njihove moči proti drugim segmentom delavskega gibanja; sindikati se zavedajo, da njihovo članstvo ne podpira le socialdemokratske stranke in bi jih podpora stala članstva; hkrati pa daje primarnost volilnega procesa stranki večjo vlogo pri opredeljevanju tega, kaj je socialdemokracija oz. socialdemokratska politika (ibidem). Taylor zaključuje svojo razpravo s sklepom, da sindikati nimajo nobene druge politične opcije kot socialdemokratsko (ibidem: 150).

Nastanek slovenskih sindikalnih organizacij v obdobju demokracizacije konec 80. in v začetku 90. let je seveda specifičen, kot sta specifična tudi nastanka in zgodovini obeh slovenskih socialdemokratskih strank. Posledice specifične organizacije družbe na Slovenskem in prekinitve spontanega procesa modernizacije vseh družbenih sfer nam preprečujejo, da bi o razmerjih med socialdemokracijo in sindikalnimi organizacijami razpravljali s pomočjo shem, ki jih lahko uporabimo pri obravnavi družb, ki so se modernizirale spontano. Navkljub temu pa lahko potegnemo vsaj nekaj vzporednic.

Na Slovenskem na razmerja med političnimi strankami in sindikalnimi centralami močno vplivajo razmerja med njihovimi elitami in moč samih političnih strank in sindikalnih central. S temi dejavniki sta določeni prisotnost socialdemokratskih strank in njuno povezovanje s sindikati ter možnost lobiranja sindikatov. Na Slovenskem imamo opravka z delavskim gibanjem v katerem obstajata dve politično zoperstavljeni socialdemokraciji - pripadata dvema nasprotujočima si dominantnima slovenskima političnima taboroma - o katerih ne moremo govoriti kot o močnih socialdemokratskih strankah, in dve dominantni politično zoperstavljeni sindikalni centrali.

Točka, na podlagi katere lahko razpravljamo o medsebojni odvisnosti sindikalnih central in obeh socialdemokratskih strank, je politična opredelitev članstva sindikalnih elit. Ne glede na to, da pripada članstvo obeh sindikalnih central več političnim strankam (kar obe eliti poudarjata), je dejstvo, da so vodilne osebnosti obeh sindikalnih central včlanjene v obe nasprotujoči si socialdemokratski stranki in da so celo članice vodstev obeh strank. Nasploh je značilno, da obe sindikalni eliti poudarjata svojo apolitičnost, čeprav političnost sindikata sama po sebi ni vprašljiva, vkolikor ne škodi interesom sindikalnega članstva.

Na vprašanje, ali je ZSSS sindikalna centrala, ki je podrejena ZLSD, moramo odgovoriti nikalno. Viri moči, ki jih posedujeta stranka in centrala imajo isti izvor in izhajajo iz monopolnega položaja, ki sta ga obe zasedali v preteklosti. Samo po sebi to ni sporno. Sporno je v tisti meri, ko prične povzročati posledice za obrambo interesov zaposlenih ali privilegiran položaj ene od sindikalnih elit. S tega stališča bi razdelitev sindikalnega premoženja pomenila korektiv tega privilegija in izločitev enega od virov medsindikalnih konfliktov, čeprav je za korenite spremembe in vzpostavitev enakih startnih možnosti že prepozno. Na drugi strani je položaj KNSS pogosto opredeljen na podlagi ideologije in političnih stališč. Vendar tudi v tem primeru ne moremo govoriti o njeni podrejenosti SDSS, ker deluje KNSS na vrsti področij, ki z delovanjem SDSS nimajo nobene zveze in so tipično sindikalističnega značaja (npr. oblikovanje in sprejemanje posameznih zakonov s področja zaposlovanja).

Kar zadeva lobiranje, povzroča ideologizacija razmerij med obema dominantnima sindikalnima centralama in političnima taboroma slovenske politike omejevanje opcij lobiranja sindikalnih central. ZSSS ostaja usmerjena na liberalni tabor slovenske politike, KNSS na konservativni. Praktično je ZSSS omejena zgolj na povezovanje z ZLSD<sup>12</sup>, KNSS pa na vse stranke konservativnega tabora (SKD, SLS, SDSS). S tega stališča je KNSS v ugodnejši poziciji, če ne upoštevamo dejstva, da ima ZSSS štirikrat več članstva kot KNSS (približno 280.000 nasproti 70.000 članom, glede na raziskavo javnega mnenja, ki sta jo izvedla Stanojevič in Omerzujeva). Na drugi strani pa je politizacija medsindikalnih razmerij, ki jo poskuša izvajati KNSS, nefunkcionalna za katerikoli sindikat ali sindikalno centralo, ker politično opredeljevanje ne predstavlja področja delovanja sindikatov ali sindikalnih central.

Postavimo lahko hipotezo, da politizacija medsindikalnih odnosov koristi KNSS, ker le-ta vključuje članstvo, ki se je v KNSS vključilo iz odpora do "stare" sindikalne in politične strukture, tj. ZSSS in ZLSD. S stališča politizacije medsindikalnih razmerij je ZSSS zato v podrejeni vlogi, ker ni

mogoče domnevati, da se vse članstvo ZSSS opredeljuje za stranke liberalnega tabora slovenske politike.

## KORPORATIVIZEM NA SLOVENSKEM?

Cilje delavskega gibanja, ki predstavljajo - po Cameronovi opredelitvi - strukturni temelj korporativizma, je mogoče dosegati na naslednje načine:

1. z lobiranjem,
2. z navezavo na socialdemokratske stranke in
3. preko korporativističnih aranžmajev, ki jih organizirata in spodbujata močna socialdemokracija ali vlada.

AD 1: zaradi zaostrenih razmerij med obema dominantnima političnima taboroma in političnih pripadnosti članov elit obeh dominantnih sindikalnih central, ni mogoče računati na razvejano lobiranje sindikalnih central, ali vsaj ne na lobiranje, ki bi presevalo okvire pripadajočega političnega tabora. Nasprotno pa lahko obe manjši sindikalni centrali, ki ju je mogoče označiti kot politično neodvisni, čeprav sta v bistvu naslednici "starega" sindikata (tj. ZSSS), računata na podporo širšega kroga političnih strank. PERGAM se dejansko povezuje s širšim krogom strank oz. s strankami iz njemu (glede na njegov izvor) nasprotnega tabora slovenske politike, obenem pa komunicira tudi s sindikati, ki nimajo reprezentativnega statusa in formalno ne sodelujejo v nastajajočem Ekonomsko socialnem svetu. Vendar je strateški pomen lobiranja obeh manjših central - z vidika interesov sindikalnega gibanja - omejen ravno z njuno majhnostjo.

Kot kaže je sindikalno lobiranje na Slovenskem prisotno (cf. Fink-Hafner, 1994). Opozarjam pa, da je po Lehbruchovi opredelitvi tipov korporativizma lobiranje dejavnost, ki jo prišteva k *pluralizmu*. Lehbruch pravi, da je za pluralizem značilna prevlada politik "skupin pritiska" in lobiranje vladnih uradov in parlamenta z razdrobljenimi in tekmujočimi interesnimi skupinami ter nizka stopnja učinkovite participacije sindikatov pri oblikovanju politik (Lehbruch, 1988: 65). Po tej Lehbruchovi opredelitvi ne moremo slovenskega korporativizma prištetu k šibkemu, kaj šele k srednje močnemu korporativizmu.

AD 2: navezava na socialdemokratske stranke je vprašljiva zaradi zaostrenih razmerij med obema dominantnima političnima taboroma, tako da poenotenje slovenske socialdemokracije ni možno, poleg tega pa sta obe socialdemokraciji relativno šibki in njune specifičnosti potrjujejo Kitscheltovo tezo o odsotnosti socialdemokratskih strank v postsocialističnih deželah in Ostovo tezo o mešanju različnih političnih doktrin.

AD 3: na Slovenskem ne moremo govoriti o vladajoči socialdemokratski stranki, ki bi podpirala interese sindikatov (ZLSD ima v veliki koaliciji le obrobno vlogo). Korporativistični aranžmaji so sicer zaželeni s strani vlade, ki se z njimi legitimizira navzven in bi ji obenem lahko omogočili vzpostavitev relativno stabilnega okvira delovanja ob morebitnem izoblikovanju makroekonomske in industrijske politike. Vprašanje pa je, v kolikšni meri doseženi dogovori presegajo okvire

formalnega. Iz izvedenih intervjujev namreč izhaja, da si vsi trije partnerji želijo partnerstva, da pa sindikalisti ugotavljajo, da vlada ne želi biti garant ali arbiter ob morebitnem kršenju kolektivnih pogodb.

Zgoraj navedeno vodi k sklepu, da na Slovenskem - vsaj v tem trenutku - ni možnosti za vzpostavitev srednje močnega ali močnega korporativizma avstrijskega ali nordijskega tipa, tj. korporativizma, ki bi bil utemeljen na povezavi močne socialdemokracije in enotnega sindikalnega gibanja.

## OPOMBE

1. Z *močnim korporativizmom* označuje Lehmbruch "učinkovito participacijo sindikatov dela (in organiziranih delodajalcev) pri oblikovanju in udejanjanju politik na tistih modsebojno odvisnih političnih področjih, ki so osrednjega pomena za upravljanje z ekonomijo" (1988: 66). S *šibkim korporativizmom* pa označuje "institucionalizirano participacijo organiziranega dela pri oblikovanju in udejanjanju politik" (ibidem: 65), pri kateri so "poskusi usklajene dohodkovne politike začasno razmeroma uspešni" (ibidem: 66).

2. Čeprav ima govor o delavskem gibanju močan ideološki prizvok, ki izvira iz doktrine in specifičnega prakticiranja teorije in prakse delavskega gibanja s katero smo se srečevali v (slovenski) polpretekli zgodovini, moram poudariti, da govorim o delavskem gibanju kot o interesnem organiziranju ene od družbenih skupin, za katero je značilna specifična vloga v produkcijskem procesu. Zato se mi govor o *delavskem gibanju na Slovenskem* ne zdi sporen.

3. V obravnavi izhajam iz Bergerjeve opredelitve razreda kot skupine, "ki črpa svoje privilegije iz svoje vloge v produkcijskem procesu in jo označujejo skupni interesi in skupne kulturne poteze..." (Berger, 1987: 51). Potemtakem predstavljajo volilno telo socialdemokratskih strank posamezniki, ki imajo v produkcijskem procesu specifično vlogo, itd. Kot bomo videli, pa ima ta opredelitev v slovenskih razmerah le omejeno razlagalno vrednost.

4. V tem primeru gre v prvi vrsti za organiziranje interesnih skupin, ki ima manjši skupni imenovalec kot politično organiziranje in ni utemeljeno na prizadevanju po osvojitvi oblasti, čeprav povezav s pripadajočimi strankami ne zanika.

5. Sicer je izid volitev na Madžarskem in na Poljskem zanikal tezo o izginevanju tradicionalne srednjeevropske levice, ker so reformirani komunisti v obeh zmagali, vendar lahko domnevamo, da to ne pomeni izbrisa temeljnega razcepa s katerim imamo opraviti v teh družbah, niti narave politično-ekonomske tranzicije postkomunističnih dežel. Rezultate volitev na Madžarskem in na Poljskem lahko razložimo kot reakcijo na družbeno negotovost, tj. kot vrnitev populacije k že preizkušeni vzorci socialnih praks, ter kot reakcijo na konfliktno obnašanje političnih elit in visoko stopnjo politične in ekonomske negotovosti, ki so jo s svojim delovanjem in odločitvami sprožile politične (in ekonomske) elite obeh družb.

6. Te tri razcepe je kot dominantne razcepe na Slovenskem prvi opredelil Adam (Adam, 1994: 89-90). Moj prispevek k njegovi opredelitvi je v poskusu natančnejše opredelitve vsebine vseh treh razcepov in v tezi, da gre v bistvu za en sam prevladujoči razcep. O tem nekaj več v samem tekstu.

7. Gre za predpostavljeno hipotetično vrednotno usmeritev posameznega političnega tabora. Vsaj v tem trenutku še nimamo baz' podatkov, ki bi dovoljevale natančne opredelitve vrednotnih usmeritev posameznikov, ki se opredeljujejo kot volilci te ali one politične stranke. Moja opredelitev izhaja iz ugotovitev Makaroviča (1993: 189) in Rusa (1994).

8. Tudi v tem primeru gre za idealnotipsko opredelitev. Stranke, ki jih uvrščam v eden ali drug tabor slovenske politike so iste stranke, ki so si med sabo po določenih lastnostih, političnih, ekonomskih ter kulturnih opredelitvah najbolj podobne oz. se najbolj razlikujejo od strank iz nasprotnega tabora. V prvi vrsti gre torej za njihovo negativno opredelitev. Gotovo sta stranki, ki se po svoji slojevski strukturi najbolj razlikujeta od ostalih strank SKD in SLS, stranki, ki sta si po svoji slojevski strukturi najbolj podobni pa ZLSD in SDSS. SDSS je tudi stranka, ki je sekularizirana oz. jo voli del volilnega telesa, ki se na Cerkev ne navezuje nazorsko ali kot na del kulturne tradicije. SDSS je, za razliko od SKD in SLS, zato mogoče prištet v konservativni tabor predvsem glede na njen odnos do starih elit in položaj njenega volilnega telesa v procesu tranzicije. Podobnost med ZLSD in SDSS ne vključuje le podobnosti slojevske strukture obeh strank, temveč tudi to, da predstavlja del volilnega telesa ZLSD populacija, ki jo lahko prištejemo med *loserje*. Gre za tisti del populacije, ki je zaposlen v industrijskih vejah, ki jih je tranzicija najbolj prizadela.

9. Ta opredelitev je zelo blizu opredelitvi moči sindikalnega gibanja, ki jo postavljata Ferner in Hyman (Ferner & Hyman, 1993: XXIII-XXIV). Navajam jo, ker v obravnavo vključuje korporativistična razmerja in možnosti za njihovo vzpostavitev, ki jih pogojuje sama moč delavskega, tj. sindikalnega gibanja. Cameron ugotavlja, da je nekaj od določil, ki jih navaja on sam, identičnih s Schmitterjevimi merili "societalnega korporativizma". Poudarja pa, da gre za *strukturalne predpogoje* korporativizma, in da organizacijska moč delavstva kot takšna še ne pomeni vzpostavitve korporativističnih razmerij (Cameron, 1988: 168).

10. Sindikalni predstavniki navajajo, da vlada ne želi nastopati kot garant podpisanih kolektivnih pogodb in kot arbiter ob morebitnih sporih med delodajalci in delojemalci. To izhaja tudi iz intervjuja z enim od vladnih predstavnikov. Obenem pa ni nobenega dvoma o tem, da se vse vpletene strani zavzemajo za vzpostavljanje kolektivnih pogodb in socialno partnerstvo.

11. Vprašanje je, če bi v pogojih tranzicije ta konflikt sploh lahko bil drugačen. Vzpostavljanje novih družbenih razmerij v postsocialističnih družbah postavlja akterje dogajani že samo po sebi v položaj, ko morajo na novo opredeliti svoje mesto v ekonomskem in političnem sistemu teh družb.

12. K temu je potrebno prišteti še "socialdemokratsko" krilo LDS (cf. intervju s Tonetom Anderličem, DE, 1994).

**LITERATURA**

Adam, F. (1994), "Konzervativizem, modernizem, postsocializem", v: Videtič, J. et al. (ur.), **Slovenija - vrednote in prihodnost**, ŠOU, Ljubljana

Berger, P. (1987), **The Capitalist Revolution**, Wildwood House, Aldershot

Cameron, D.R. (1988), "Social Democracy, Corporatism, Labour Quiescence and the Representation of Economic Interest in Advanced Capitalist Society", v: Goldthorpe, J.H. (ur.), **Order and Conflict in Contemporary Capitalism**, Clarendon Press, Oxford

Ferner, A., Hyman, R. (1992), "Industrial Relations in the New Europe", v: Ferner, A., Hyman, R. (ur.), **Industrial Relations in the New Europe**, Blackwell, Oxford

Fink-Hafner, D. (1994), **Sindikati v procesu oblikovanja politik**, tipkopolis, tekst je objavljen v tej številki Družboslovnih razprav

Fulcher, J. (1988), "On the Explanation of Industrial Relations Diversity: Labour Movements, Employers and the State in Britain and Sweden", **British Journal of Industrial Relations**, vol.26, št.2

Kitschelt, H. (1992), "The Formation of Party Systems in East Central Europe", **Politics & Society**, vol.20, št.1

Kjellberg, A. (1992), "Sweden: Can the Model Survive?", v: Ferner, A., Hyman, R. (ur.), **Industrial Relations in the New Europe**, Blackwell, Oxford

Korpi, W. (1978), **The working class in welfare capitalism**, Routledge & Kegan Paul, London

Lehmbruch, G. (1988), "Concertation and the Structure of Corporatist Networks", v: Goldthorpe, J.H. (ur.), **Order and Conflict in Contemporary Capitalism**, Clarendon Press, Oxford

Lijphart, A. (1992), **Demokracija u pluralnim društvima**, Globus, Zagreb

Lipset, S.M., Rokkan, S. (1967), "Cleavages, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction", v: Lipset, S.M., Rokkan, S. (ur.), **Party Systems and Voter Alignments**, Free Press, New York

Makarovič, J. (1993), "Levičarski konzervativizem: slovenski politični paradoks", v: Adam, F. (ur.), **Volitve in politika po slovensko**, ZPS, Ljubljana

Offe, K. (1991), "Capitalism by Democratic Design: Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe", **Social Research**, vol.58, št.4

Ost, D. (1993), "The politics of interest in post-communist East Europe", **Theory and Society**, vol.22

Rus, V. (1994), "Slovinci, vrednote in privatizacija", v: Toš, N. (ur.), **Slovenski izziv II**, FDV, Ljubljana

*SOCIALDEMOKRACIJA, SINDIKATI, KORPORATIVIZEM?*

Stanojević, M. (1994), **Neokorporativizem in sindikalni pluralizem**, tipkopolis, tekst je objavljen v tej številki Družboslovnih razprav

Stanojević, M., Omerzu, M. (1994), **Javnomenjske podobe sindikatov**, tipkopolis, tekst je objavljen v tej številki Družboslovnih razprav

Taylor, A.J. (1993), "Trade Unions and the Politics of Social Democratic Renewal", **West European Politics**, vol.16, št.1

Traxler, F. (1992), "Austria: Still the Country of Corporatism", v: Ferner, A., Hyman, R. (ur.), **Industrial Relations in the New Europe**, Blackwell, Oxford

Vehovar, U. (1993), "Volitve 1992: slojevska struktura slovenskih političnih strank", v: Adam, F. (ur.), **Volitve in politika po slovensko**, ZPS, Ljubljana